

Franc Udovič

MEDIACIJA V PRIMERJAVI S SORODNIMI PRIJEMI

UVOD

Ko v strokovnih krogih predstavljamo mediacijo (ki se že izvaja v okviru projekta »Mediacija« na Centru za socialno delo Maribor in ga podpira Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve), pogosto slišimo ugotovitve: »To pa v bistvu ni povsem novo, saj na podoben način že delamo«. Ali: »Torej je v mediaciji bistveno pogajanje, to pa poznamo tudi v sistemske nauku o socialnem delu [Lüssi 1991], kjer je pogajanje eno izmed ravnanj...« itn. Vse take in podobne ugotovitve so seveda pravilne in kažejo, da je potreba po nepristranskem posredovanju (mediaciji) navzoča povsod, kjer poskuša kdo tretji posredovati v sporu med dvema stranema ali več stranmi. Zato se elementi mediacije, kot npr. razkrivanje pozicij, elaboracija interesov izza pozicij, postavljanje hipotez, pogajanje itn. uporabljajo tudi v okviru drugih pristopov in metod dela.

Kljub temu pa se mediacija razlikuje od drugih načinov posredovanja, saj gre za avtonomen profesionalni proces z jasno opredeljeno strukturo in tehnikami dela. Njena posebnost je v tem, da je udeležba v njenem procesu povsem prostovoljna, da prepušča kompetence odločanja partnerjem v konfliktu in jih spodbuja k poštenim in odgovornim rešitvi spornih vprašanj. Sprte strani postanejo *partnerji v konfliktu* in skupaj ob pomoči mediatorja iščejo tako rešitev, ki upošteva interese vseh udeležencev v konfliktu. Mediacija se prvenstveno loteva konfliktov z materialno vsebino, kjer so največkrat navzoči psihološki, ekonomski in pravni aspekti. Zato je še zlasti

pomembno, da v procesu mediacije upoštevamo te aspekte, ga kreiramo na osnovi poštenosti, zaupanja, verodostojnosti, spoštovanja in dostojanstva ter poskrbimo za hiter in učinkovit postopek z nizkimi stroški. V njem mora priti do *fair* izravnave interesov. S tako obravnavo so partnerji v konfliktu motivirani za sodelovanje in lahko sklenejo dogovor, ki jih trajno zadovoljuje.

Mediacija ima v bistvu dvojno naravo. Na eni strani je s svojo časovno-logično fazno strukturo (pogodba o sodelovanju, ugotavljanje in vrednotenje tem, predelava konflikta, sporazum in sklepanje dogovora) usmerjena v doseganje konkretnih rezultatov. Po drugi strani pa je tudi komunikacijski postopek, ki spodbuja razumevanje med udeleženci v konfliktu. Značilnost komunikacije v mediacijskem procesu je v tem, da krepi odgovornost partnerjev v konfliktu in s tem omogoča, da pride med njimi do pogovora, kooperativnega pogajanja in sprejemanja vzajemnih odločitev (Mähler, Mähler 1996: 18-19).

Neki nemški par je svoje izkušnje z mediacijo zapisal takole:

Za najino ločitev sva izbrala to pot, ker se zavedava, da ni nobeden od naju sam kriv za razpad najine skupnosti. S to zavestjo se bova ločila in ohranila spoštovanje drug do drugega. Zato sva sporazumno sklenila dogovor, čeprav na številnih mestih ne ustreza rešitvam, ki jih lahko odvetnik doseže za svojega mandanta, ali če jih iztožimo na sodišču. V spominu na mnoge, tudi vesele in srečne ure najinega skupnega življenja se razhajava z željo, da se nobeden od naju ne

bi počutil poraženega« (IMS-München, Maria Marshall).

POJEM IN NAMEN MEDIACIJE

Beseda mediacija izvira iz latinskega izraza »mediatio«, kar pomeni »pomirujoče posredovanje«. Nemška pravna teoretika Mähler in Mähler (1996: 16-20) razumeta mediacijo kot zunaj sodno pot obravnavanja sporov, v kateri mediator spodbuja prizadete osebe, da razvijajo pošten, pravno zavezujoč sporazum o obravnavanih spornih vprašanjih.

Mediacija se lahko uspešno uporabi na vseh področjih medčloveških odnosov, kjer prihaja do medosebnih konfliktov. Danes je najbolj razširjena družinska mediacija in v njenem okviru mediacija v razveznem in ločitvenem procesu. Tukaj namreč praviloma prihaja do številnih spornih vprašanj s pravno, ekonomsko in psihosocialno vsebino.

Ko se zakonca ločujeta, morata namreč ob razčiščevanju partnerskega odnosa odločiti še o različnih konkretnih vprašanjih v zvezi z nadaljnjim varstvom in vzgojo mladoletnih otrok, o delitvi skupnega imetja, o stanovanjskem vprašanju itn. Ravno v tem času pa se zakonca zelo težko mirno in konstruktivno pogovarjata. Vsako srečanje prinaša nevarnost, da se spremeni v kaos in se konča v obojestranskem obtoževanju. Zakonca sta prizadeta, užaljena in pogosto drug do drugega sovražno razpoložena. V taki situaciji potrebujeta pomoč, ki ju ponovno usposobi za konstruktivno komunikacijo in sodelovanje pri razreševanju odprtih vprašanj. Sporna vprašanja pa so, kot omenjeno, največkrat po vsebini interdisciplinarna in zadevajo različne stroke. Pomoč lahko torej daje strokovnjak, ki povezuje vsa ta področja in je zraven tega še usposobljen za nepristransko posredovanje. Ta specifična znanja poseduje mediator, ki lahko v procesu mediacije pomaga partnerjem v konfliktu, da na odgovoren, dostojanstven in pošten način razrešijo sporna vprašanja.

Mediacija je torej postopek, ki zakoncema (staršema) omogoči, da lahko na mi-

ren in pošten način spregovorita o svojem gledanju na sporna vprašanja, ki izvirajo iz njune ločitve. Pri teh razgovorih je navzoč nepristranski posrednik-mediator, ki skrbi za to, da imata enake možnosti pri razkrivanju in uveljavljanju svojih interesov, usmerja razgovor in ju spodbuja k sodelovanju. Ko odkrijeta vsa sporna vprašanja, jima pomaga pri iskanju rešitev, s katerimi sta oba zadovoljna. Mediator informira zakonca tudi o razveznem postopku in ločitvi, pa tudi o čustvenem doživljanju in potrebah njihovih otrok. Skupaj z njimi razvija načrt, kako bodo po ločitvi sodelovali v svojo in otrokovo korist.

Namen mediacije je pomagati partnerjem v konfliktu pri razreševanju konkretnih spornih vprašanj ter jih usposobiti za nadaljnje samostojno reševanje sporov in usklajeno, enakovredno izvajanje roditeljske pravice (vzajemno starševstvo). Mediacija ni usmerjena v razčiščevanje partnerskega odnosa in v spravo zakoncev, čeprav ima pogosto tak stranski učinek.

RAZVOJ MEDIACIJE V SVETU IN PRI NAS

Mediacija kot model reševanja sporov med sptimi stranmi ima dolgo medkulturno tradicijo. Že stari Hebrejci, Afričani, Japonci in Kitajci so jo poznali kot način reševanja raznovrstnih sporov. V Združenih državah Amerike so jo v zadnjih dveh desetletjih postavili na znanstvene temelje in jo uporabljajo na različnih področjih družbenega življenja (družinski spori, sosedski spori, gospodarski spori, politični spori).

Mediacija v ločitvenem procesu se je v ZDA v zadnjem času zelo razmahnila. Že leta 1982 so jo na 400 mestih ponujali kot storitev. V 14 državah ZDA so jo uzakonili in je obisk mediatorja, ko gre za programe urejanja starševskih pravic in stikov med starši in otroki, obvezen, ponekod pa prostovoljen. Kalifornija je leta 1980 kot prva država vpeljala obvezno udeležbo v procesu mediacije pred razvezo zakonske zveze. Obstaja vrsta različnih modelov ponudbe v okviru »Family Court Services« ali »Conciliation Court Services«, ki so v sklopu sodišč in jih ta tudi financirajo. So pa tudi privatne

ponudbe mediacije, ki se financirajo iz prispevkov strank.

Leta 1993 je bil v Dublinu kot rezultat konference na področju mediacije ustanovljen Svetovni forum za mediacijo. Simpozija Svetovnega foruma v Madridu, ki se je odvijal od 28. do 30. 9. 1995, se je udeležilo 300 udeležencev in udeleženk iz več kot 20 držav. Na tem simpoziju so mediatorji izmenjali svoja opažanja in spoznanja iz svojega dela z mediacijo.

V Sloveniji smo pričeli uvajati mediacijo leta 1994 na Centru za socialno delo Maribor, in sicer v okviru projekta »Pomoč starešem in otrokom ob ločitvi staršev z novo metodo posredovanja – mediacijo«. Še istega leta je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve odobrilo program in ga danes tudi sofinancira. Leto pozneje (1995) je bilo usposobljenih 18 mediatorjev, ki že izvajajo mediacijo v treh štajerskih regijah (Koroška, Pomurje in Podravje).

CILJI MEDIACIJE

- Mediacija je primarno usmerjena v pomoč partnerjem v konfliktu, da pridejo do sporazumne rešitve vseh spornih vprašanj in sklenejo o tem pravno zavezujoč dogovor.

- Usposobiti partnerje v konfliktu (starše) za sodelovanje na področju starševstva, kljub razočaranju na partnerski ravni (posebna struktura, komunikacija in naravnost mediacijskega procesa motivira k sodelovanju).

- Razgraditi stare zamere med partnerji in doseči ločevanje partnerske in starševske ravni;

- Zmanjšati psihično trpljenje prizadetih partnerjev in njihovih otrok.

- Zagotoviti kontinuiteto osebnih stikov med starši in otroki.

- Doseči racionalno delitev starševskih obveznosti do otrok po ločitvi staršev (vzajemno starševstvo).

POTEK MEDIACIJE

Mediacija je večstopenjski proces, ki se odvija v razdobju treh do desetih srečanj. Vsako srečanje traja uro in pol. Med posameznimi srečanji je lahko premor od enega do štirih tednov.

Koliko srečanj je potrebnih, je odvisno od tega, koliko spornih vprašanj je obravnavanih in kakšen tempo pogajanj so izbrali partnerji v konfliktu.

Prvo srečanje z mediatorjem je namenjeno razčiščevanju nejasnosti v zvezi z mediacijo. Mediator natančno predstavi pogoje za mediacijo in koristi, ki jih imajo od nje vsi udeleženci. Šele potem se partnerji v konfliktu odločijo, ali bodo reševali svoj konflikt z mediacijo in v kakšnem obsegu (pogodba o sodelovanju).

Na koncu sklenejo partnerji v konfliktu sporazumni dogovor o vseh razrešenih spornih vprašanjih, ki ga lahko pri notarju overijo in dobi s tem pravno veljavo. Toda tudi če ne pride do dogovora, je mediacija koristna za starše in otroke, saj že poskusno dogovarjanje in delni dogovori prinašajo prve skupne uspehe v času ločitvenega procesa in opogumljajo starše, da ostanejo na poti dogovarjanja. Razen tega v napeti ločitveni situaciji tak premor koristi vsej družini.

STROKOVNOST MEDIATORJEV V TUJINI IN PRI NAS

Ker je mediacija v Sloveniji še nova in se orientira po tujih uspešnih vzorih, bi kot modele usposabljanja navedli nekaj primerov iz tujine:

Izobraževalni program za mediatorje na Irskem vsebuje 60-urni program. Udeležijo se ga lahko osebe, ki so stare najmanj 25 let. Na koncu morajo predložiti vsaj 6 pisnih mediacijskih pogodb in prejmejo kot potrdilo akreditivno knjižico, ki velja za dve leti in se podaljša s potrdilom o tem, da je njen imetnik med tem časom dejansko deloval kot mediator. Mediatorji se podvržejo častnemu kodeksu, ki ga določa akreditacijski odbor. Podobno velja za Veliko Britanijo.

V ZDA imajo lastne standarde, ki jih opredeljuje in nadzira t. i. »*Society for Professionals Indisput Resolution*« (SPIDR).

Na Nizozemskem lahko odvetniki s sedemletno prakso razveznega odvetnika in z najmanj 25 mandanti letno začnejo izobraževanje za mediatorja. Vsako leto pa opravijo »osvežilni« tečaj. Članstvo v eni izmed dveh organizacij, in sicer »*Nederlandse Orde Van Advocaten*« (NOVA) in »*Vereiniging Van Advocaat-Scheidingsbemiddelaars*« (VAS), je obvezno. Od leta 1993 nizozemska zakonodaja dopušča, da odvetniki, ki so izobraženi kot mediatorji, lahko zastopajo obe stranki v razveznem postopku (Krause 1996: 32-33).

Pri nas še ni zakonskih določil o mediaciji. Vendar pa to ne pomeni, da mediacija pri nas ni mogoča. Tudi v Republiki Sloveniji so podani družbeni pogoji za mediacijo. Slovenija je demokratična država, kar je predpogoj za svobodo govora in seveda tudi dogovarjanja - to pa je bistvo mediacije, kjer se partnerja v konfliktu v okviru veljavne zakonodaje svobodno dogovarjata o vseh spornih vprašanih in prihodnji organizaciji ločenega življenja. Nadalje je iz slovenske zakonodaje (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih - ZZZDR) opuščeno načelo krivde pri razvezi zakonske zveze. To pomeni, da se ob razvezi ne ugotavlja krivda. Odločilno je le, da je prišlo do nevdržnosti zakonske zveze. To pa odpira možnost za racionalno osvetlitev razlogov za nevdržnost zakonske zveze in za samoodgovorno reorganizacijo življenja po razvezi. Drugi pomemben pogoj za mediacijo, tj. za enakovredno in pošteno dogovarjanje med partnerji, je ustavno načelo o enakosti spolov. Pri dogovarjanju v procesu mediacije je enakost strank v pravnem pogledu predpogoj za svobodno in samostojno dogovarjanje. V Sloveniji pa veljajo tudi nekatere mednarodne konvencije, ki so pomembne pri zaščiti koristi družinskih članov (npr. Konvencija o otrokovih pravicah).

PODROČJA UPORABNOSTI MEDIACIJE

Mediacija je uporabna povsod, kjer zakon razmerja ne ureja striktno, tj., s prisilnimi predpisi. To pa so načeloma vsa civilno-pravna razmerja. Tako se mediacija ne uporablja le kot možnost reševanja zakonskih oz. družinskih sporov, ampak tudi pri reševanju gospodarskih in celo kazenskih sporov, ko se poskuša med storilcem (mladoletnikom) in žrtvijo doseči povnitev škode (restitucija), povzročene s kaznivim dejanjem. S tem postaja kaznovanje bolj konstruktivno in ima preventivni učinek, saj pogosto prepreči ponovitev kaznivih dejanj, ker daje storilcu in žrtvi večje zadoščenje. Mediacija pa se uporablja tudi pri reševanju medseseskih in komunalnih konfliktov, kot npr. v Argentini, kjer ima glavno mesto Buenos Aires od leta 1994 Občinski center za mediacijo.

MEDIACIJA IN SORODNI PRISTOPI

RAZLIKE MED MEDIACIJO IN SODNIM POSTOPKOM

Osrednja razlika med obema načinoma reševanja sporov je izhodiščna situacija oseb v postopku. V sodnem postopku sta zakonca bodisi v napadalnem bodisi v obrambnem položaju in sta »sovražnika«. Eden od njiju bo na koncu poražen, drugi pa bo v taki ali drugačni meri zmagovalec. Možna je samo odločba v korist enega. V mediacijskem procesu sta zakonca »partnerja v konfliktu« in od samega začetka enakovredna - pogodbeno partnerja. Tako ne nastopata v vlogah nasprotnikov, zmagovalca in poraženca, boljšega in slabšega starša itn. Njuno dogovarjanje poteka v vzdušju medsebojnega upoštevanja in *fair* odnosa, sprejemajo pa se samo take odločitve, v katerih so pošteno upoštevani interesi vseh družinskih članov. S tem pa se ustvarjajo dobri pogoji za nadaljnje sodelovanje staršev pri delitvi starševske skrbi za otroke. Pomembna razlika med obema postopkoma je tudi v tem, da v sodnem postopku starši sprejmejo avtoritativno odločitev sodnika, v mediaciji pa so sami akterji odločanja, kar poudarja in

razširja njihove kompetence.

Postopka pa se razlikujeta tudi po ekonomičnosti. Mediacijski postopek je cenejši, traja praviloma manj časa (komunikacija poteka neposredno med partnerjema in ne prek odvetnikov) in sklenjeni sporazumi so trajnejši od sodnih odločb, saj upoštevajo celotno situacijo družine (glej v nadaljevanju raziskave v ZDA). To se nam zdi še zlasti pomembno v času, ko so sodišča preobložena z delom in je treba čakati na določene postopke tudi po več let.

RAZLIKE MED MEDIACIJO IN SVETOVANJEM / TERAPIJO

Svetovanje je usmerjeno v urejanje odnosa med partnerjema, medtem ko je mediacija namenjena razreševanju konkretnih (materialnih) sporov in reorganizaciji življenja po ločitvi partnerjev. Psihoterapija pa je usmerjena v individualno lajšanje trpljenja, spreminjanje vedenja in boljše razumevanje samega sebe ter se prav tako bistveno razlikuje od mediacije.

RAZLIKE MED MEDIACIJO IN POGAJANJEM

Pogajanje sicer prav tako kot mediacija predpostavlja interes sprtih strani za kooperativno razrešitev konflikta, vendar pa sprte strani praviloma obdržijo v ospredju svoj interes. Stranke preko svojih zastopnikov, ki jih lahko imajo, za dosego svojega cilja izvajajo pritisk druga na drugo. V mediacijskem procesu je naloga mediatorja, da prepreči izvajanje vsakršnih pritiskov in usmerja k iskanju nadrejenega skupnega interesa vseh partnerjev v konfliktu, ki v optimalnem razmerju vsebuje interese vseh udeležencev ter omogoča razrešitev konflikta in trajno zadovoljitev vseh.

RAZLIKE MED MEDIACIJO IN PORAVNAVO

Mediacija se razlikuje tudi od poravnave, pri kateri se sprti strani v naprej podredita odločitvam svobodno izbranega poravnalca in njegovim zakonsko predpisanim

intervencijam. S tem pa seveda zgubita bilateralno kontrolo nad rezultatom postopka.

RAZLIKE MED VLOGO MEDIATORJA IN VLOGAMI DRUGIH STROKOVNJAKOV

Mediator nima vloge:

- sodnika, saj ne sprejema odločitev v imenu strank;
- odvetnika, saj ne daje pravnih nasvetov in ne zastopa strank na sodišču;
- poravnalca, saj ne razvija predlogov poravnave;
- terapevta-svetovalca, saj ne razrešuje osebnih konfliktov posameznikov in primarno ne razčiščuje odnosa med partnerjema.

Mediator ima vlogo nepristranskega posrednika, »katalizatorja« pri razreševanju konkretnih spornih vprašanj.

NEKAJ REZULTATOV USPEŠNOSTI MEDIACIJE

Za prikaz učinkovitosti mediacije v tujini bomo prikazali izide različnih raziskav v ZDA:

	Udeleženci v mediaciji	Udeleženci v pravnih postopkih
Margolin 1973	97 %	1 %
Doyle & Caron 1979	77 %	21 %
Irving et al. 1979	22 %	8 %

Zgornja tabela prikazuje delež samostojnih sporazumov v sporih o zaupanju otrok in urejanju osebnih stikov otrok z ločenimi starši.

Spodnja tabela prikazuje delež ponovnih postopkov na sodišču po končanih postopkih odločanja o zaupanju otrok in urejanju osebnih stikov otrok z razvezanimi starši.

	Udeleženci v mediaciji	Udeleženci v pravnih zadevah
Margolin 1973	12 %	79 %
Doyle & Caron 1979	10 %	36 %
Irving et al. 1981	10 %	-

Iz obeh tabel je razvidno, da v mediaciji dosežemo veliko večji odstotek sporazumov med staršema kot pred sodiščem (prva tabela) in da je odstotek ponovnega dogovarjanja o istem vprašanju pri mediaciji veliko manjši kot odstotek ponovnega odločanja pred sodiščem (Witte, Sibbert, Kesten 1992: 121-148).

Raziskava Univerze v Erlangenu v Nemčiji leta 1988, kjer so 30 zakonskih parov z izkušnjami v mediaciji vprašali, *ali bi jo priporočali drugim osebam*, so pokazale naslednji izid:

- popolno ujemanje 50%
- ujemanje 33,3%
- neodločeno 10%
- neujemanje 3,3%

V isti raziskavi so starši na vprašanje, *ali so zadovoljni s sodnim postopkom*, odgovorili tako, da je bil samo odstotek od 24% zadovoljen, 52% je menilo, da je sodni postopek preveč formalen, kar 60% je ocenilo, da je prenapet (Proksch 1996: 8-13).

PERSPEKTIVE MEDIACIJE IN MEDIATORJEV PRI NAS

Nemška odvetnica in mediatorica Ingrid Krause-Windelschmidt (1996: 31-33) pravi, da je mediacija sama po sebi duhovno dogajanje širom sveta, ki temelji na prastarem človeškem hrepenenju po življenju v miru in pravičnosti. To njeno ugotovitev nam potrjuje dejstvo, da se mediacija bliskovito širi po vsem svetu in v enaki meri navdušuje strokovnjake in uporabnike mediacije.

Enako izkušnjo smo v sorazmerno kratkem času doživeli tudi pri nas. Naleteli smo na veliko zanimanje strokovnjakov, upravnih struktur in ljudi, ki želijo razreševati konflikte na miren in dostojanstven način. Do danes se je mediacija pri nas razvijala takole:

- 1994 je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve odobrilo sofinanciranje projekta »Mediacija«;
- 1995 smo v 200-urnem usposabljanju,

brez večjega osipa, usposobili 18 strokovnih delavk za izvajanje mediacije;

- 1996 je naš program usposabljanja verificirala komisija za potrditev programov usposabljanja pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve;

• 1997 smo pričeli dežurstva in organizirano praktično delo z mediacijo (dosejani rezultati so obetajoči);

• na visokošolskih ustanovah so že prvi diplomanti, ki so vključili mediacijo v svojo diplomsko delo;

• opravljenih je bilo več seminarских nalog s področja mediacije;

• vidni strokovnjaki na pravnem in socialnovarstvenem področju poznajo mediacijo in jo uvrščajo med perspektivne alternative tradicionalnim pravnim postopkom;

• široka javnost je z zanimanjem reagirala na našo ponudbo mediacije (povabila na TV in v radijske oddaje, članki v časopisu).

Menimo, da je pri nas dobro pripravljen »teren« za vgraditev mediacije v obstoječo mrežo pomoči pri razreševanju konfliktov na različnih področjih medčloveških odnosov. Prednost vidimo že v tem, da se kot družba nahajamo v tranziciji in smo zaradi tega prisiljeni veliko stvari na novo definirati. Tako ima tudi mediacija kot novost pri nas dober izgled za uspešno vključitev v mrežo pomoči pri razreševanju medosebnih konfliktov. Nesporno je namreč, da se spreminjanje človeških odnosov na makro ravni giblje v smeri vse večje demokratizacije. To pa zahteva nove pristope pri urejanju odnosov tudi na mikro ravni, in sicer take, ki bodo omogočali samoodgovorno in demokratično odločanje – to pa je ena od temeljnih karakteristik mediacije.

Tako vidimo v prihodnosti dobre pogoje za nastanek poklica mediatorja, kar bo zanimivo za vse strokovnjake, ki se tako ali drugače ukvarjajo z razreševanjem medosebnih konfliktov in jim je blizu pristop, ki omogoča miren, dostojanstven in pošten način razreševanja sporov.

Literatura

- C. AHRONS (1994), *Die gute Scheidung: Die Familie erhalten, wenn die Ehe zerbricht*. München: Droemersch Verlaganstalt Th. Knaur Nachf.
- H. BERNHARD, W. HAASE, D. KLOSTER-HARZ, A. TAUCHE (1995), *Wir bleiben Eltern trotz Scheidung*. München: Nymphenburger in der F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH.
- R. FISHER, W. URY, B. PATTON (1995), *Das Harvardkonzept: Sachgerecht verhandeln - erfolgreich verhandeln* (13. izd). Frankfurt/Main: Campus Verlag.
- G. J. FRIEDMAN (1996), *Die Scheidungsmediation*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH.
- J. M. HAYNES, R. BASTINE, G. LINK, A. MECKE (1993), *Scheidung ohne Verlierer*. München: Kösel-Verlag GmbH & Co..
- I. KRAUSE-WINDELSCHMIDT (1996), Weltforum Mediation. *Familie-Partnerschaft-Recht, Interdisziplinäre Fachjournal für Praxis* 2, 1.
- H. G. MÄHLER, G. MÄHLER (1996), Licht und Schatten: Zum Umgang mit dem Gesetzrecht in der Mediation. *Familie-Partnerschaft-Recht, Interdisziplinäre Fachjournal für Praxis* 2, 1.
- R. PROKSCH (1996), Praxiseinführung eines Modellkonzeptes kooperativer Vermittlung Mediation, *Familie-Partnerschaft-Recht, Interdisziplinäre Fachjournal für Praxis* 2, 1.
- E. H. WITTE, J. SIBBERT, I. KESTEN (1992), *Trennungs- und Scheidungsberatung*. Stuttgart: Verlag für Angewandte Psychologie.

